

Середньостатистичні показники заробітної платні сільських та міських освітніх кадрів.⁷

Місцевість	1923-24 н.р.	1924-25 н.р.
Село	18 крб.	28 крб.
Місто	27 крб.	38 крб.

Низький заробіток сільських учителів в порівнянні з міськими при більшому навантаженні /якщо в 1925 р. в середньому по Україні в одному класі навчалось 48 учнів, то в селі нерідко на одного вчителя припадало від 70 до 150 учнів/ призводив до того, що частина їх в пошуках кращої платні змушена була перебиратися до міст. Не дивно, що, як зафіксував перепис 1926 р., серед такої чисельної категорії міської інтелігенції як "особи вільних професій" учителі становили до 90%. Згадана плінність освітніх кадрів із сіл до міст негативно позначалася на всьому навчальному процесі в сільських школах.

Таким чином, міська система освітніх установ продовжувала займати привілейоване становище в порівнянні з сільською, що відповідно впливало на загальну культурну ситуацію в місті та на селі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України /Далі - ЦДАГО України/.-Ф.1.- Оп.20.-Спр.1854.-Арк.13; 2. Там само.-Оп.6.-Спр.66.-Арк.3; 3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. /Далі - ЦДАВО України/.-Ф. 539. -Оп.3.-Спр. 1400. -Арк. I ; 4. Там само. -Арк. 91; 5. Сборник узаконений й распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины.- 1921.- № 21.- С.607, 722, 723; 6. ЦДАГО України. .Ф.1.-Оп. 20. -Спр. 1854. -Арк. 16 – 17; 7. Там само.- Оп.6.-Спр.66.-Арк.9; 8. ЦДАВО України.-Ф.539.- Оп.3.- Спр.1400.-Арк.3; 9. Там само.-Ф.582.-Оп.1.-Спр.1654.-Арк.106.

О.А.Мельничук

УЧАСТЬ КОМНЕЗАМІВ У ЗБОРІ ПРОДПОДАТКУ НА ПОДІЛЛІ.

Глибока економічна криза та широкий розмах повстанського руху навесні 1921 р. змусили більшовиків припинити комуністичний штурм. X з'їзд РКП(б) 15 березня ухвалив постанову "Про заміну продрозкладки натуральним податком", поклавши початок періоду нової економічної політики. В Україні декрет про запровадження продродатку був прийнятий екстреною сесією ВУЦВК 27 березня 1921 року, а введений в дію наказом РНК УСРР від 9 серпня 1921 року. Відтворюючи основні положення декрету ВЦВК про продродаток, декрет ВУЦВК в той же час мав і свої характерні особливості. Так, в Україні збір продродатку розпочинався з урожаю 1921 року. До того часу продовжувався збір скороченої продрозкладки. В той же час в документі наголошувалось на створенні за рахунок відрахувань з податку спеціального продовольчого фонду для задоволення потреб

незаможного селянства. Особливо підкреслювалась роль комітетів незаможних селян у зборі податку з метою згуртування бідноти і збереження за комнезами провідної ролі на селі.

Статус та завдання комнезамів у продподатковій компанії визначав циркулярний лист КП(б)У від 28 квітня 1921 р.. У ньому підкреслювалось про необхідність подальшого розвитку та зміцнення комнезамів. Збирання податку, як і раніше продрозкладки, пропонувалось провести за активної участі КНС та безпосередньо через них. Комнезами, таким чином, проголошувались державними збирачами податку.

Збереження КНС та залучення їх до продовольчої роботи свідчило не про кардинальні зміни в економічній політиці більшовиків, а лише про тимчасовий відступ від втілення в життя комуністичної доктрини. Прагнучи зберегти та зміцнити свої позиції на селі, партія не могла відмовитися від політики насильницького розшарування села і підтримки своєї опори - організованої бідноти. Незважаючи на те, що економічні потреби вимагали необхідності підтримки високопродуктивного виробника - заможного селянства, більшовики через свої доктринальні настанови продовжували вбачати в ньому "класового ворога", і основну ставку робили на малопродуктивні сили села в особі незаможного селянства.

Саме тому одним із завдань першої Всеукраїнської наради КП(б)У, скликаної у травні 1921 р., було прагнення поєднати новий загальнодержавний економічний курс з політикою підтримки комнезамів. У прийнятій нарадою резолюції "Про продподаток і комнезами" висувалось завдання захисту інтересів організованої бідноти при реалізації закону про продподаток шляхом вироблення конкретних державних заходів. Зокрема, передбачалось надання комнезамам при виконанні податкової повинності певних пільг, які б забезпечили економічну зацікавленість комнезамів у виконанні селом продподатку. Народою позитивно розцінювалось включення Всеукраїнським ВУЦВКом до закону про продподаток пункту, що передбачав утворення спеціального зернового фонду для комнезамів з 10-25% відрахувань із загальної суми продподатку. Ця перевага розглядалась як безперечний крок до шляху збереження комнезамів.

Компанія збору продподатку, як і попереднє вилучення продрозкладки, розглядалась більшовиками як невід'ємна частина питання класової боротьби. Враховуючи це на засіданні колегії відділу ЦК КП(б)У по роботі на селі в травні 1921 р. в основу питання про участь комнезамів у зборі продподатку було вироблено вказівки про повне звільнення від продподатку бідняцької частини селянства та збільшення прогресії для більш заможних верств. Диференційоване обкладання податком та надання різноманітних пільг мали забезпечити підтримку у зборі продподатку найбільш пролетаризованими верствами села.

З проголошенням нової економічної політики з продрозкладкою в Україні не було покінчено. Для восьми губерній, в тому числі і Подільської, її обсяг скорочувався лише на 20%. Збір продрозкладки на Поділлі тривав до 5 серпня 1921 року, після чого продовольчі органи розпочали авансований збір продподатку з розрахунку 3-4 пуди зерна з десятини.¹ З метою залучення комнезамів до цієї кампанії в серпні місяці на Поділлі були проведені волосні та повітові з'їзди комнезамів, які визначили завдання організацій КНС. Так, Могилів-Подільський повітовий з'їзд КНС забов'язав делегатів "здати в пункти свій хліб в рахунок

продподатку та всебічно допомагати сільським податковим комісіям, застосовуючи класовий принцип.”²

До систематичної планомірної роботи по збору продподатку в усіх повітах Поділля продовольчі органи змогли приступити лише з середини вересня. Для активізації роботи з 9 по 19 жовтня був оголошений “Десятиденник по стягненню продовольчого податку”. Для керівництва і посилення роботи продорганів у Подільську губернію був направлений голова ВУЦВК Г.І.Петровський.

Нереальність хлібозаготівельних планів призвела до збереження розкладкового методу хлібозаготівель. Незважаючи на формальне проголошення продподатку, формування державного хлібного фонду фактично і надалі відбувалось методами позазаконного примусу. Подільський Продкомгуб в таємній телеграмі в Наркомзем УСРР в грудні 1921 р. змушений був визнати: “Продподаток збирається відкритою силою. Війська оточують поселення і обходять кожен дім.”³ Особами, що ухилялися від сплати податку, займалися послані в повіти виїзні сесії Ревтрибуналу.

Для активізації компанії по вилученню продподатку та придушення опору селян радянські та партійні органи Поділля намагались якнайширше використати свій внутрішній резерв - комнезами. У телеграмі, надісланій Подільським губернським продкомісаром в повіти, вимагалось “залучити за будь-яких умов до продроботи комнезами, зацікавивши їх відрахуваннями, пославши безпосередніми виконавцями наших заходів.”⁴ Із встановленого на 1921/22 рр. продподатку - 117 млн. пудів – створювався губернський продовольчий фонд в розмірі 18 млн. пудів, який слугував для продовольчого забезпечення комнезамів. За розпорядженням продкомісара відрахування на користь комнезамів Поділля встановлювалось в розмірі 20 відсотків від загальної суми вилученого продподатку.

У зверненні Подільського губвиконкому та губкому КП(б)У від 21 жовтня 1921р. збір продподатку визначався як основне завдання в діяльності КНС. Для його виконання комнезамам були надані певні повноваження. Так, згідно з постановою Подільської губвоенради загони комнезамів використовувались для поповнення органів продміліції. Лише в 1921 р. в загонах продміліції Поділля налічувалось близько 1.8 тис. членів КНС.⁵ Крім того, комнезамівці становили переважну більшість у створених відповідно до постанови РНК УСРР від 19 червня 1921 р. при виконкомах Рад, волосних та сільських податкових комісіях. До складу таких комісій обов’язково входив виборний представник від комнезаму та РСІ. З ініціативи КНС створювались також групи сприяння дострокової здачі хліба, які разом з комісіями збирали продподаток. Комнезамівці обов’язково мали бути присутніми при складанні списків з оподаткування або ж під час перевірки, при розгляді скарг про правильне оподаткування.

Одним із методів боротьби селянства проти непосильних податків було приховування частини землі, внаслідок чого зменшувався продподаток. За офіційними даними, в 1921 р. у Подільській губернії було приховано біля 25% орної землі.⁶ Згідно з наказом Подільського опродкомгубу від 4 листопада 1921 року організації КНС мали активно сприяти у виявленні прихованої землі. Для цього за рішенням губвиконкому (грудень 1921 р.) до комісії по перевірці оподаткування земель обов’язково входив голова волосного КНС. Заохоченням для членів КНС була передача їм всієї прихованої від податку землі. Широкий спектр виконуваних комнезамами функцій сприяли залученню до продподаткової

компанії значного відсотку місцевих організацій КНС. Так, у продовольчій роботі в Кам'янецькому повіті в 1921-1923 рр. були залучені 80% усіх членів КНС.⁷

Надані комнезамам повноваження покладали на організації КНС відповідальність за виконання селянами продподатку. Так, за наказом Подільського опродкомгубу (листопад 1920 р.), голова сільського комнезаму нарівні з головою сільської ради ніс повну відповідальність за збір продподатку та вивіз його із села. За невиконання наказу пропонувалось арештовувати голів СКНС і передавати суду ревтрибуналу. За пасивну участь у зборі продподатку встановлювалась колективна відповідальність організацій КНС. У випадках, коли члени комнезамів окремих сіл не надавали потрібної допомоги сільським податковим комісіям, такі організації позбавлялися владою права на отримання насінневої та продовольчої допомоги від держави. Члени КНС, які особисто відмовлялись від сплати податку або сплачували його невчасно чи в розмірі, нижчому від "мінімального відсотку гідності", автоматично виключались із організацій при перереєстрації. На думку радянсько-партійного керівництва, такі попереджувальні заходи мали забезпечити боєздатність авангарду сільської бідноти у продподаткових компаніях.

Участь комнезамів Поділля у зборі продподатку неминуче загострювала соціальні відносини на селі. В інформаційному донесенні подільському відділу ДПУ від 25 лютого 1922 року повідомлялось, що результатом насильницьких дій комнезамів при вилученні продподатку є масові хвилювання на селі. У своїх виступах проти непосильних податків селяни відкрито виступали і проти залучення до цієї компанії організацій КНС. Проте партійно-державне керівництво лише заохочувало таке протистояння на селі. Так, в циркулярному листі ЦК КП(б)У "Про комнезами" (жовтень 1921 року) підкреслювалось: "При проведенні продподатку ми масмо в особі незаможних не тільки помічників як знаючих в своєму селі людей, а головним чином політичну опору на селі."⁸

Завдяки проведеній комнезамами роботи в 1921 році більшовикам вдалось вилучити і вивезти за межі Поділля : 3426 вагонів зерно-хліба, 242 вагони зерно-фуражу, 23 вагони картоплі, 26 вагони худоби. Однак, це становило лише 60% від запланованого на 1921 р. податку.⁹

Суттєво позначився на зборі продподатку в Україні голод 1921-1923 рр. Спричинений посухою, післявоєнною розрухою, а головним чином більшовицькою політикою реквізицій зерна у селянства, він набув загрозливих масштабів на Поволжі, Північному Кавказі та південних губерніях України. Якщо важке економічне становище селян півдня України держава прагнула не помічати, то голод в Поволжі був використаний радянсько-партійним керівництвом для інтенсивної роботи по вилученню продовольства з України. Не стали винятком і уражені посухою південні райони, звідки на вимогу російського центру продовжував вивозитись хліб до Росії.

Проте основний тягар продподатку (1921 р.) переносився на більш урожайні правобережні губернії. Для забезпечення тут збору податку примусовими методами додатково направлялись партійно-радянські кадри. Так, ЦК КП(б)У укомплектував групу у складі 60 чоловік на чолі з Д.З.Мануїльським, яка виїхала на Правобережжя для проведення політичної і організаційної роботи. Для компанії по збору допомоги на користь голодуючих державно-партійне керівництво прагне якнайширше залучити комітети незаможних селян. У циркулярному листі ЦК

КП(б)У губкомам від 27 серпня 1921 року зазначалось: “Тепер, як ніколи, члени партії мусять твердо пам’ятати, що успіх боротьби з голодом в значною мірою залежить від активності комнезамів.”¹⁰ Особливу увагу участі членів КНС у зборі продовольства було приділено на Поділлі. Адже, Подільська губернія як одна із врожайних губерній мала забезпечити не лише вчасне виконання завдань по продподатку, але й вилучення максимальної кількості коштів і продовольства для допомоги потерпілим.

До складу сільської комісії по збору допомоги входили: голова сільради, представник комнезаму та представник військової частини, а за його відсутності, ще один з членів КНС. Якщо врахувати, що переважна більшість голів сільських рад були членами організованої бідноти, то в багатьох випадках такі комісії по селах були повністю комнезамівськими. Лише за неповними даними до компанії по збору продовольства для голодуючих на Поділлі було залучено майже 3,5 тисяч членів КНС.¹¹ За активного сприяння комнезамів лише від 27 листопада 1921 р. по 3 травня 1922 р. з Подільського регіону до Росії було відправлено 5.944.042 пуди збіжжя, 4.357.225 пудів фуражного зерна, 1.959.255 пудів крупи, 911 735 пудів картоплі, 8446 пудів овочів, 1308 пудів фруктів, 1606 пудів м’яса, 431 тис. штук птиці, 563.611 пудів сала, 188 285 голів худоби, 286 пудів меду.¹² Однак навіть така допомога не завадила владі компенсувати недобір хліба за рахунок комнезамів. За постановою шостої конференції КП(б)У в грудні 1921 року фонд комнезамів Поділля із процентних відрахувань по продподатку був повністю використаний на потреби неврожайних губерній.

Подальші продподаткові компанії на Поділлі суттєво відрізнялись від першої удосконаленням механізму збору податку. Так, 11 квітня 1922 р. РНК УСРР прийняв декрет «Про єдиний натурподаток на продукти сільського господарства на 1922 – 1923 рр.» А прийнятий в травні 1923 р. другою сесією ВУЦВК закон передбачав запровадження єдиного сільськогосподарського податку у грошовій формі. За законом оподатковувалась вся приватна земля, придатна для користування, а не тільки рілля. Це значно спрощувало роботу радянських органів по обліку оподаткованих земель.

Поряд з удосконаленням податкового пресу наступні продподаткові компанії проводились шляхом диференційованого обладнання різних соціальних груп. Так, за постановою ЦВК та РНК СРСР від 24 серпня 1923 р. всі селянські господарства, що не мали худоби і кількість землі в яких не перевищувала 0,75 дес. на чоловіка, були звільнені від сплати єдиного сільськогосподарського податку. Лише по Вінницькому округу наслідком цього стало повне звільнення від сплати податків - 16500 господарств, крім того, 50 тис. господарств отримали пільги по податковій ставці.¹³

Принципи диференційованого обкладання селянства відбилися на діяльності організацій КНС, які прагнули максимально віддячити радянській владі шляхом своєї активної роботи по збору продподатку. Нерідко продподаткова компанія з участю комнезамів проводилась методами грабежу та насильства над сільськими товаровиробниками. Один із мешканців містечка Бершадь Тульчинської округи так оцінював в своєму листі дії КНС: “Грабують за продподаток і продають за півціни з публічного торгу, а якщо немає чого продати - віддають під суд».¹⁴

Рішення, прийняті місцевими КНС, нерідко виражали прагнення добитись здачи продподатку будь-якою ціною. Так, постановою Піщанського волосного з'їзду КНС Ольгопільського повіту (вересень 1922 р.) пропонувалось для більш інтенсивного і успішного проведення продкомпанії, створити загони із комнезамів, забезпечивши їх зброєю, що знаходилася в розпорядженні Волвійськнаради.¹⁵

Адміністративні методи роботи комнезамів на Поділлі були виражені в такій мірі, що не могли пройти навіть повз увагу комісій ЦК КП(б)У та Раднаркому України під головуванням Г.І. Петровського та М.О. Скрипника, які в травні 1923 р. працювали на Поділлі. Обое в своїх рішеннях визнали неправомірними відношення адміністративних органів до селянства. Були піддані критиці самочинні збори та незаконні податки. А за методами роботи комнезамів по збору податків, рівень радянського будівництва був визнаний військово-комуністичним.¹⁶

Висновки комісій були покладені в основу рішення, прийнятого на засіданні комісії ЦК КП(б)У по роботі на селі (червень 1923 р.), про недопустимість залучення в подальшому комнезамів, як інституту до збирання податку. З цього часу основну роль у збиранні сільськогосподарського податку належала органам місцевої влади - сільським радам. Хоча члени КНС продовжували і надалі працювати в складі податкових комісій по визначенню прибутковості заможних господарств.

Отже, комітети незаможних селян Поділля як соціальна опора радянського режиму були використані більшовиками для впровадження продовольчої диктатури на селі. Фактичне збереження продрозкладкових методів збору продподатків та стимулювання організованої бідноти процентними відрахуваннями від зібраного хліба перетворювали організації КНС у невід'ємну частину радянського продовольчого апарату. Виконуючи директиви радянських органів, комнезамівці нерідко проявляли і власну ініціативу у намаганні вилучити у селян-власників якомога більшу частину продовольства. Безумовно, такі дії членів КНС викликали протест у сільських товаровиробників, загострювали соціальні протиріччя на селі. Особливо такі процеси були характерні для Поділля, оскільки вказаний регіон визначався як аграрний, а організації сільської бідноти були тут найбільш чисельними та дійовими. Військово-комуністичними методами подільських комнезамів було стурбоване навіть радянське керівництво. Прагнучи недопустити масових невдоволень селянства, більшовики змушені були відмовитись від виконання комнезамами в подальшому функцій "державних збирачів податків."

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1.Отчет губисполкома Подоли (1920 -1921 гг.). - Винница, 1922. - С.17; 2.Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925): Збірник документів і матеріалів. - Вінниця, 1957. - С.112; 3.Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф.27. - Оп 3. - Спр 57. - Арк. 16; 4.Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). - Ф.Р - 2041. - Оп. 1. - Спр. 93. - Арк. 114; 5.ДАВО. - Ф.Р - 1901- Оп. 1. - Спр. 4. - Арк. 123; 6.Стенографический отчёт II губсъезда Советов Подоли.3 - 5 декабря 1921 г. - С. 19; 7.Державний архів Хмельницької області (далі - ДАХО).- Ф.Р - 2422. - Оп. 1. -Спр. 9. - Арк. 25; 8.ДАВО. - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 456. - Арк. 17; 9.Хозяйственное строительство Подоли. Отчёт губэкономсовещания украинскому экономическому совету.(апрель-октябрь 1922г) - Винница,

1923. - С. 164; 10.ДАВО. - Ф.П- 1. - Оп. 1. - Спр. 196. - Арк. 13; 11.ДАВО -Ф.Р-1901. - Оп.1. - Спр.24. - Арк.16; 12.Шульга І.Г. Голод на Поділлі. - Вінниця, 1993. - С.14; 13.Іванова О. Роль комітетів незаможних селян Поділля в господарському будівництві (1921 -1925 рр.) // В кн. З історії радянської Вінниччини.- Вінниця, 1960.- С.51; 14.ДАВО -Ф.П-1. - Оп.1. - Спр.500. - Арк.15; 15.ЦДАВО України.-Ф.257. - Оп.1. - Спр.120. - Арк.45; 16.ДАВО. -Ф.Р-925. - Оп.8. - Спр.27. - Арк.48.

О.О.Лойко

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І СТАНОВИЩЕ СЕЛЯНСТВА НА ПОДІЛЛІ У ВІДБУДОВНИЙ ПЕРІОД (1921 - 1925 рр.)

Після закінчення кровопролитних воєн сільське господарство краю було зруйнованим. В умовах розрухи важким було життя сільського населення Поділля. Але війна закінчилася і тепер необхідно було піднімати з руїн як промисловість, так і сільське господарство.

Значним кроком у відбудові зруйнованого сільського господарства стала нова економічна політика, яка на перших порах знайшла широку підтримку серед селянства. Заміна продрозкладки продподатком слугувала стимулом для піднесення землеробства, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, зацікавленості селянина в результатах своєї праці.

Ліквідація поміщицького землеволодіння і проведення націоналізації землі забезпечили трудовому селянству постійне землекористування. Так, лише у Вінницькому, Могилівському та Тульчинському округах селянам було передано 500 тисяч гектарів колишніх нетрудових земель, в тому числі і частину земель державного земельного фонду.¹

Однак на Поділлі не було ліквідоване характерне для нього малоземелля. Через те економічне становище селянства тут завжди було важким. До того ж край був густо заселений, на Україні Поділля щодо густоти населення займало перше місце.

Загальна площа придатної землі на користь селянства за підрахунками губстатбюро на початку відбудовного періоду становила 2288877 десятин, загальна кількість селянських господарств - 756480. На одне селянське господарство припадало 4,96 десятин, а на одну особу - 0,73 десятини. А в таких округах як Вінницький, Могилівський, Тульчинський - по 3 десятини, а на одну особу - 0,75 десятини землі. Це стало можливим завдяки націоналізації поміщицького землеволодіння.²

Із названої кількості селянських господарств Поділля 68,7% становили неможлики, 26,7% - середняки, 4,6% - заможні селяни. Як бачимо, переважна частина селянства Поділля становили малоземельні селяни.

На 1924 рік в губернії була відновлена посівна площа. В окремих округах ця площа була навіть розширена. Держава із свого боку заохочувала розширення посівної площі, допомагала селянам насінням. Так, в 1923 році лише Могилівському округу було відпущено 543,5 тисяч пудів насінневого зерна. Тут було засаджено картоплею 124 тис. десятин землі, врожай якої становив 37,2 пудів, цукрового буряка було посіяно на 40,5 тис. десятин, врожай якого становив 61 берковець з десятини. Зернових культур було посіяно на 1500 тис. десятин і